

UTICAJ UBRZANIH GLOBALNIH PROMJENA NA PREDUZETNIŠTVO

THE IMPACT OF ACCELERATED GLOBAL CHANGE ON ENTREPRENEURSHIP

Milana Vuković

Oružane snage Bosne i Hercegovine, Derventa, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

vladanimilana@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6868-0821

Ivana Gužvić

Mikrokreditna organizacija EKI, Vlasenica, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

ivana.guzvic@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-2938-1316

Branimir Mićanović

Minth Automotive Europe doo, Loznica, Srbija

1.banemicanovic@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4779-0137

Apstrakt: *Pandemija Covid-a, kao i svaka pandemija, okarakterisana je neizvjesnošću: neistraženim trendovima, mogućim promjenama i neslućenim posljedicama. Planeti i čovječanstvu je postavljen izazov u traženju brzih, globalnih, jedinstvenih rješenja, jer se prvi put dešava da neka socijalna pojava jednako šokira i pogađa sve: bogate i siromašne, razvijene i nerazvijene, uspješne i neuspješne, perspektivne i one koji to, do sada, nisu bili. Mnogi smatraju da je globalna trgovina samo za velike korporacije koje imaju dovoljno resursa i menadžerske sposobnosti. Danas je globalno tržište isto toliko područje malih preduzetnika koliko i velikih multinacionalnih korporacija. Snažni razvoj tehnologije i interneta povećao je pristup informacijama o vođenju globalnog poslovanja, a rastuća međuzavisnost svjetskih privreda olakšala je preduzećima svih veličina uključivanje u međunarodnu trgovinu. Koronavirus (Covid-19) je pandemija koja ne samo da je izazvala značajan pustoš širom svijeta, već predstavlja i neke važne prilike i mogućnosti za preduzetnike da budu inovativni na tržištu. Iako su preduzetnici po prirodi otporni, Covid-19 kriza u pogledu veličine i dužine trajanja dovela je do specifičnih izazova sa kojima se suočavaju preduzetnici u prilagođavanju novom okruženju. Osnovni cilj istraživanja u*

ovom radu je uspješno sprovesti proces selekcije, analize i sinteze relevantnih činjenica na temu utjecaja krize izazvane pandemijom korona virusa na industriju Bosne i Hercegovine ali i drugih država u svijetu. Taj utjecaj se posmatra u kontekstu ugroženosti poslovanja, neophodnog otpuštanja radnika i brige preduzetnika o vlastitom zdravlju i zdravlju porodice. U radu, autor će ukazati specifičnosti i osnovna obilježja ovog problema, a nakon toga izneti i određene zaključke.

Ključne riječi: efekti pandemije Covid-19, preduzetnički rezultati, pandemija, zdravlje, globalno poslovanje

JEL klasifikacija: M2

Abstract: *The Covid pandemic is, as every pandemic so far, characterized by uncertainty: with a set of unexplored trends, possible changes and unsuspected consequences. The planet and humanity are challenged to find fast, global, unique solutions, because for the first time it happens that a social phenomenon shocks and affects everyone equally: rich and poor, developed and underdeveloped, successful and unsuccessful, promising and those who, so far, they were not. Many believe that global trade is only for large corporations that have sufficient resources and managerial skills. Today, the global market is as much an area of small entrepreneurs as large multinational corporations. The strong development of technology and the Internet has increased access to information on running a global business, and the growing interdependence of world economies has made it easier for companies of all sizes to engage in international trade. Coronavirus (Covid-19) is a pandemic that has not only caused significant devastation around the world, but also represents some important opportunities and opportunities for entrepreneurs to be innovative in the market. Although entrepreneurs are resilient by nature, the Covid-19 crisis in terms of size and duration has led to specific challenges that entrepreneurs face in adapting to a new environment. The main goal of this paper is to analyze the impact of the crisis due to the corona virus pandemic on the industry of Bosnia and Herzegovina and other countries in the world. That impact is observed in the context of business threats, necessary layoffs and entrepreneurs' care for their own health and the health of their family members. In this paper, the author will present this problem's particularities and basic characteristics, and after that put forth some conclusions.*

Key Words: *effects of the Covid-19 pandemic, entrepreneurial results, the pandemic, health, global business*

JEL classification: M2

1. UVOD

Jedino što je sigurno u XXI vijeku je da je sve neizvjesno; poslovanje i djelovanje u uslovima povećanog rizika i neizvjesnosti, glavne su karakteristike preduzetnih ljudi. U posljednjih desetak godina, u postkriznom periodu nakon 2008. godine pa do danas, globalni događaji sa nesagledivim posljedicama na razvoj malih postranzicionih otvorenih ekonomija, prestizali su jedan drugog. Arapsko proljeće, rat u Siriji, ISIL,

lokalni i regionalni konflikti, izlazak Velike Britanije iz Evropske unije (EU), velike migracije sa Istoka na Zapad, produžetak životnog vijeka stanovništva i depopulacija u Evropi, odlazak iz Bosne i Hercegovine (BiH) cijelih porodica (uostalom i iz susjednih zemalja Zapadnog Balkana) uglavnom u zemlje EU, ali i Sjedinjene Američke Države (SAD), Kanadu i Australiju, politička nestabilnost na Balkanu, i globalna pandemija Covid – 19, koja nas je uvela u do sada najveću globalnu ekonomsku krizu. Koronavirus (Covid-19) je pandemija koja ne samo da je izazvala značajan pustoš širom svijeta, već predstavlja i neke važne prilike i mogućnosti za preduzetnike da budu inovativni na tržištu. Iako su preduzetnici po prirodi otporni, Covid-19 kriza u pogledu veličine i dužine trajanja dovela je do specifičnih izazova sa kojima se suočavaju preduzetnici u prilagođavanju novom okruženju. Mnoga istraživanja i analize su urađene na temu uticaja pandemije na preduzetničke aktivnosti u svim zemljama u svijetu što pomaže budućem razvoju i smanjenju gubitaka u slučaju neke nove pandemije.

2.PREDUZETNIŠTVO

Smatra se da je prva trgovina između ljudi počela u Novoj Gvineji, oko 17,000 godina prije nove ere. Zatim, agrarna revolucija, oko 12,000 godine prije nove ere dovela je do procvata razmjene. Sa pojavom novčane razmjene, otvaraju se velike mogućnosti za pojedince, a rizik od gubitka, ali i mogućnost velike zarade, postepeno izdvajaju individue koje su sklonije preuzimanju rizičnih poduhvata, sa ili bez vlastitog kapitala, spremne da djeluju, da koriste uočene prilike, često u nepoznatom i neizvjesnom okruženju. Javlja se nova kategorija ljudi, a to su preduzetnici. Čini se da drevni i srednjovjekovni svjetovi nisu razvili koncept preduzetništva koji bi se mogao smatrati sličnim modernom pojmu (Ricketts, 2008, str. 91.). „Najstarije shvatanje preduzetničke funkcije vezuje se posredovanje u trgovini. Po takvom shvatanju i Marko Polo, mletački trgovac-avanturista i vjerovatno najpoznatiji svjetski putnik, mogao bi se nazvati preduzetnikom” (Paunović, 2017, str. 65.).

Britanski teoretičar preduzetništva Mark Kason (Marc Casson) pruža interesantno objašnjenje zbog čega je preduzetništvo često previđeno, što je bio slučaj kod pripadnika klasične i neoklasične škole ekonomije. Dva faktora predstavljaju problem: (Paunović, 2017, str. 65.).

- ✓ vodeći (mainstream, engl.) ekonomisti su preduzetništvo shvatili kao komplikovani faktor u objašnjenju načina na koji tržišta funkcionišu, i zato su nastojali da izbjegnu tu temu;
- ✓ došlo je do neslaganja oko najprikladnije definicije preduzetnika.

Ova dva faktora su ojačala međusobno: pometnja oko definicije korišćena je kao izgovor za marginalizaciju preduzetnika u ekonomskoj teoriji. (Casson, 2010, str. 36.). Preduzetništvo je definisano identifikacijom preduzetnikove ličnosti i razumijevanja osnovnih osobina preduzetnika (Prakash et al., 2015, str. 87.).

„Preduzetnik je neko ko stvara novi posao prkoseći riziku i neizvesnosti s ciljem sticanja profita i obezbjeđenja rasta kroz identifikaciju značajnih prilika i kombinovanjem neophodnih resursa kako bi kapitalizovao šanse” (Scarborough & Cornwall, 2016, str. 27.).

„Preduzetnici vide potencijal tamo gdje većina ljudi vidi samo probleme ili ne vide ništa, što je karakteristika koja ih često čini objektima podsmijeha (barem dok njihove ideje ne postignu veliki uspjeh)” (Scarborough & Cornwall, 2016, str. 39.).

Ono je temelj održivog života na planeti, profit i korporativna društvena odgovornost (Duvnjak, 2020, str. 102.) su sve više u pozitivnoj korelaciji, gdje profit ne treba biti osnovni (ili jedini) cilj preduzetništva, kako je bilo u linearnoj ekonomiji, čije mjesto zauzima cirkuralna ekonomija, koja se sve više propagira u savremenoj literaturi, jer je cirkularna ekonomija jedini put održivoj ekonomiji. Sljedeći momenat koji treba biti obavezan dio početnih vizija u preduzetništvu je menadžment rizika ili procjena rizika, obzirom na to da se svijet globalno i lokalno sve više i sve brže mijenja i naprosto je nemoguće predvidjeti procese i odnose, pojave i krize koje će se pojaviti kao faktor preduzetništva. Ne znamo kakve će sve biti posljedice COVID 19, očekuju se i druge pandemije, a i priroda sve više prijeti: klimatske promjene, ozonske rupe, globalno zagrijavanje, prezagušenost otpadom (Duvnjak, 2020, str. 102.).

2.1. Preduzetništvo u post covid periodu

Preduzetništvo je privredni fenomen koji stimuliše i aktivira kreativnost, inovativnost, pospješuje radni i životni uspjeh pojedinca, podstiče ekonomski rast društva i obezbjeđuje zaposlenost, otvaranje novih radnih mjesta i opšte dobro svima. Ono je temelj održivog života na planeti. Potrebno je da se novi preduzetnik izdigne iznad dosadašnjeg osnovnog (često i jedinog) cilja preduzetništva – postizanja što većeg profita. Novi preduzetnik treba da se orijentiše šire, da u svoje ciljeve ugradi i postizanje humanog i pozitivnog za lokalnu zajednicu, državu, regiju ili još šire. Takva orijentacija preduzetnicima povećava publicitet i medijsko interesovanje, a onda i pozitivan stav lokalne zajednice, a onda i svih zainteresovanih strana, a to sve umanjuje ogromna sredstva ulagana u marketing u linearnoj ekonomiji.

Budući preduzetnici, ako žele uspjeh na duži period, trebaju u svoju početnu viziju ugraditi momenat etičnosti prema prirodi, brigu o radnicima i društvenoj zajednici i širim globalnim ciljevima i tim metodama obezbjeđivati održivost na duži period“ (Preuzeto sa: Časopis “Poslovne studije”, 2021. str 14.).

Ovakva orijentacija budućih preduzetnika je nužna i iz perspektive potrošača, jer je ekološka etičnost, humanost i odgovornost prema prirodi i čovjeku sve više propagirana i prihvaćena kod mladih potrošača, klijenata i kupaca.

Dakle, profit i korporativna društvena odgovornost (Duvnjak, 2020, str. 104.) su sve više u pozitivnoj korelaciji, gdje profit ne treba biti osnovni (ili jedini) cilj

preduzetništva, kako je bilo u linearnoj ekonomiji, čije mjesto zauzima cirkuralna ekonomija, koja se sve više propagira u savremenoj literaturi, jer je cirkularna ekonomija jedini put održivoj ekonomiji.

Grafikon 1. Obaveze menadžmenta rizika

Izvor: <https://www.renomia.rs/menadzment-rizika>

3. PANDEMIJE KOJE SU SE DESILE U SVIJETU

Ono sa čim preduzetnici trebaju računati su i nove pandemije, jer će budućnost čovječanstva biti s njima suočena, gdje je COVID 19 samo prva globalna opomena. To znači da će biti u problemu zavisnost od uvoza, globalnih kretanja, jer će izolacije, zatvaranja i zaključavanja ekonomija biti prisutne u budućnosti poslovanja. Za preduzetnike to znači orijentaciju na lokalnu ekonomiju, ekonomiju malog obima i usluge lokalnom stanovništvu (Petković, 2021, str. 24.).

Učestali regionalni konflikti, globalni izazovi poput terorizma i izbjeglica, kao i siromaštvo, nezaposlenost i sve veća nejednakost u raspodjeli dohotka doprinose nesigurnosti u svijetu.. Više miliona ljudi je raseljeno, dok je izvjestan broj male djece izgubio život prelazeći uzburkano more.

Ovaj problem su stvorili rat, konflikti i regionalni nemiri, i njegovo rješenje leži u uspostavljanju mira, podsticanju pomirenja i vraćanju stabilnosti. Drugi primjer je međunarodna finansijska kriza. Ona nije nužni ishod ekonomske globalizacije, već je prije posljedica jagme finansijskog kapitala za profitom i teških propusta finansijske regulative.

Svaljivanje krivice za svjetske probleme na ekonomsku globalizaciju ne odgovara stvarnom stanju stvari, i neće pomoći u rješavanju problema (Petković, 2021, str.24.).

Tabela1. Poređenje COVID 19 i drugih pandemija u odnosu na BDP zemalja

Epidemija/pandemija	Najviše pogođene zemlje	Prosječna promjena u rastu BDP-a u najviše pogođenim zemljama
Španska gripa (1918-1929)	Kina, Indija, Indonezija, Rusija, SAD	0,8%
SARS (2002-2004)	Kanada, Kina, Hong Kong, Singapur	3,1%
H1N1-Svinjska gripa (2009-2010)	Australija, Kina, Meksiko, Tajland, SAD	-2,5%
MERS-(2012)	Iran, Jordan, Južna Koreja, Saudijska A. UAE	- 3,7%
Ebola (2014-2016)	Gvineja, Liberija, Sijera Leone	- 8,6%
Svjetska ekonomska kriza (2008-2009)	Cijeli Svijet – globalna kriza	Bogati - 3,7%, Ostali - 3,3%
Covid 2020	Cijeli Svijet – globalna pandemija	-8,7%

Izvor: Stefanović, Đorđe. 2020. „Religija, sport i zdravlje ljudi u periodu pandemije Covid 19“.

Analiza navedene tabele pokazuje da je korona virus izazvala najveći pad BDP-a u svijetu, a i siromašnim zemljama i mnogo više, a još gore je što se krajnji efekti ne mogu predvidjeti, jer se već govori o novom obliku sličnog ili još goreg virusa koji hara svijetom (Prema: Časopis “Poslovne studije”, 2021, str. 6.).

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Ruralne sredine, okoline gradova i prostori netaknute prirode postaju sve važnija područja stanovanja i života, a to za preduzetnike znači biznis, bilo u proizvodnji ili uslugama. Dakle, orijentacija na proizvodnju zdrave i čiste hrane, pitke vode i usluge u tim novim sredinama su prilike i šanse za nove preduzetnike. Od turizama će biti aktuelni: sportsko-rekreativni turizam u prirodi, dakle u ruralnim sredinama, ekoturizam, agroturizam, post covid rehabilitacioni turizam, koji kombinuje čistu prirodu, zdravu hranu, duhovnu i fizičku kondiciju, hodočasni turizam, planinski, banjski i turizam na vodama i oko voda (Časopis “Poslovne studije”, 2021, str. 15.).

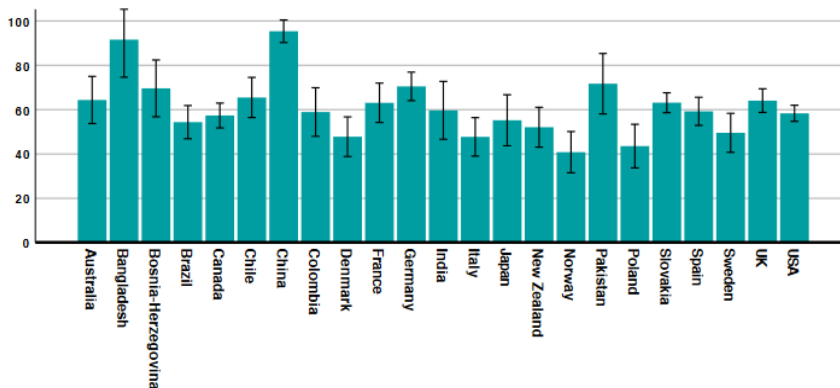
Proizvodnje i usluge u ruralnim sredinama su povoljnije, prvenstveno zbog nižih komunalnih troškova a to znači da preduzetnik mora razmišljati kako stvarati profit sa manje ulaganja, sa manjim troškovima i otpadom i naravno, kako poslovati sa manjim profitom. Manji su i troškovi radne snage, koja živi na svojim imanjima i zaposlenje u selu im dolazi kao dodatni prihod. Područja u koje treba usmjeravati preduzetničke

ideje su sektori koji iskazuju preopterećenost u vrijeme korona krize kao: zdravstvo, komunalne službe, policija, vojska i svi ekološki sektori, usmjereni na očuvanje sredine u kojoj sve sve dešava (Cvetković i Jovović 2018, str 17.; Šupuković 2019, str. 18.).

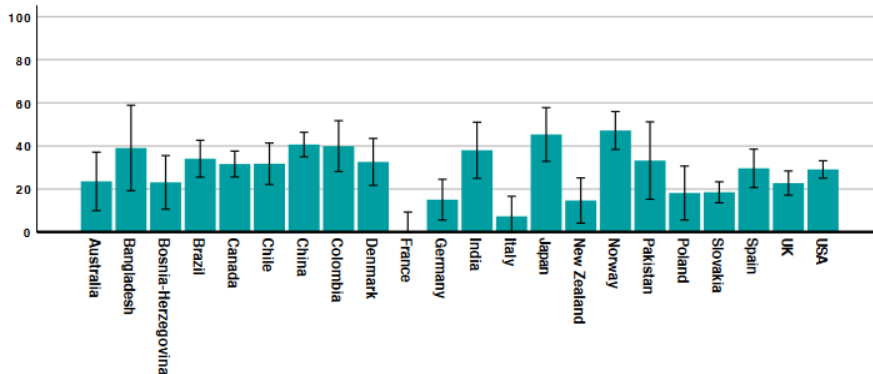
„Globalna studija o efektima pandemije COVID -19, koju je rukovodio prestižni Londonski kraljevski univerzitet Kings College London, dokumentovala je negativne efekte pandemije na preduzetnike i biznise širom svijeta, uključujući Bosnu i Hercegovinu. Studija takođe identifikuje i znakove optimizma i rezistentnosti kod onih koji vode mala i srednja preduzeća. Istraživanje je pokrilo preko 5.000 preduzetnika iz 23 zemlje čiji uzorak čini 75 % ukupne svjetske proizvodnje i preko 50 % svjetskog stanovništva.“ Nalazi o tome kako su mali i srednji biznisi bili pogodeni pandemijom između ostalog uključuju: (Preuzeto sa:<http://www.efsa.unsa.ba/ef/bs/efekti-pandemije-na-poduzetnike-u-svijetu-i-bih-objavljeni-u-najnovijoj-globalnoj-studiji>)

- ✓ Zabrinjavajućih 61 % preduzetnika u globalnom uzorku prijavljuje ugroženost svojih kompanija zbog velikog pada u obimu poslovanja, dok je otpuštanje radnika zabilježeno u 28 % malih i srednjih preduzeća. Premda je više preduzetnika u BiH iskazalo ozbiljnu ugroženost poslovanja od globalnog prosjeka (njih oko 70 %), interesantno je primijetiti da je oko 22 % izvijestilo otpuštanje radnika, što bosanskohercegovačka mala i srednja preduzeća svrstava u kategoriju onih koji su otpuštali radnike manje od globalnog prosjeka.
- ✓ Dok je preko 40 % preduzetnika povećalo poslovne aktivnosti radeći od kuće ili drugih lokacija, Bosna i Hercegovina je po ovom kriterijumu zabilježila najmanje promjene. Prema rezultatima istraživanja, oko 80 % bosanskohercegovačkih preduzeća nastavilo je raditi na postojećim lokacijama i približno isti procent ne nudi svoje proizvode u on-line opciji.

Grafikon 2. Ugroženost poslovanja po zemljama u procentima

Izvor: <https://www.kcl.ac.uk/>

Grafikon 3. Procenat neophodnog otpuštanja radnika po zemljama

Izvor: <https://www.kcl.ac.uk/>

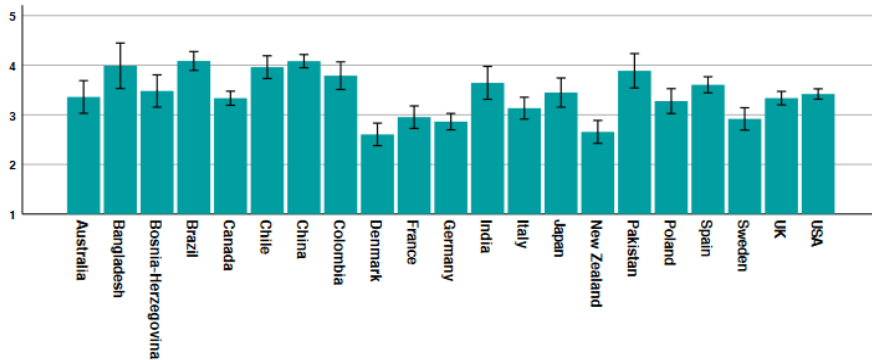
Preduzetnici su poznati kao jako pronicljivi ljudi, što je bio slučaj i tokom pandemije: skoro 70 % preduzetnika prilagodilo je svoje poslovne planove pandemiji, što je procent zabilježen i kod bosanskohercegovačkih poslodavaca.

Takođe, oko 40 % kompanija uspjelo je pronaći nove poslovne mogućnosti u uslovima pandemije, a to primarno uključuje aktivnosti vezane za digitalizaciju, zdravlje, promjene sa lokalnog na globalni fokus, održivost i novi poslovni modeli. Bosna i Hercegovina spada u zemlje sa slabijim rezultatima gdje je oko jedne trećine malih i srednjih preduzeća uspjelo realizovati nove poslovne ideje u izmijenjenim pandemijskim okolnostima.

Ključni nalazi vezani za stres i mentalno zdravlje preduzetnika sugerišu: (Preuzeto sa: <http://www.efsa.unsa.ba/ef/bs/efekti-pandemije-na-poduzetnike-u-svijetu-i-bih-objavljeni-u-najnovijoj-globalnoj-studiji>).

- ✓ Tokom pandemijske krize došlo je do povećanja stresa kod preduzetnika, a zadovoljstvo životom je smanjeno za 12 % u odnosu na stanje prije pandemije. Ovakvi nalazi ne iznenađuju s obzirom na podatak da oko 40 % preduzetnika izvještava visok stepen nesigurnosti i nepredvidivosti za njihove biznise.
- ✓ Većina preduzetnika najviše brine o vlastitom i zdravlju porodice (58 %), manje njih se brine o nedovoljnoj zdravstvenoj zaštiti (34 %), mada sa značajnim varijacijama u svijetu. Tako Bosna i Hercegovina spada u kategoriju zemalja u kojima se poslovni ljudi najviše prijavljuju upravo nemogućnosti dobijanja adekvatne zdravstvene zaštite.

Grafikon 4. Briga preduzetnika o vlastitom zdravlju i zdravlju porodice

Izvor: <https://www.kcl.ac.uk/>

Dok je po pristupu vladinim podrškama BiH svrstana u manje uspješne zemlje, bosanskohercegovački preduzetnici su u mnogo većoj mjeri koristili podršku od strane porodice, prijatelja i bliskih ljudi u odnosu na globalni prosjek. Čini se da postoji i reciprocitet u smislu da je Bosna i Hercegovina u vrhu zemalja gdje su preduzetnici obavjestili volontersku podršku drugima koji se suočavaju sa pandemijom (61 % u BiH, a globalni prosjek iznosi 51 %).

Oko 50 % anketiranih frustrirano je zbog ograničenih društvenih interakcija tokom pandemije. Premda je došlo do velikih promjena u poslovanju i radu od kuće, ipak kao pozitivno se uočava činjenica da svega 15 % preduzetnika izvještava o usamljenosti tokom posla. Dok u razvijenom kapitalizmu evropskih zemalja vlasnici sve više uvlače radnike u menadžment i vlasništvo, kako bi ih zadržali, svjesni da su oni važni faktori njihove uspješnosti i nosioci preduzeća, u našim zemljama se skoro ništa ne ulaže u zapošljavanje radnika, a onda u njihovo zadržavanje, razvoj i napredovanje (Barković, 2009, str. 45.).

ZAKLJUČAK

Pandemije će sve više oblikovati ekonomski, politički i društveni aspekt budućeg čovjekovog bitisanja na ovoj planeti Zemlji. Globalno otopljanje mijenja stanje u zemlji, vazduhu i vodama, koje se komplikuje sve većim prisustvom smeća, otpada raznih vrsta, koje se ne zbrinjava na adekvatan način, a pandemija COVID 19, je taj započeti proces zbrinjavanja još usporila, usporavanjem i ostalih ekonomskih aktivnosti. Posebno se treba orijentisati na brigu o čovjeku, radniku, jer se pokazalo da je radnik sa svojim kompetencijama nezamjenjiv i da je on, a ne vlasnik, ključna karika svih preduzetničkih aktivnosti. Mjerilo uspješnosti preduzeća će biti sklad u razvoju biznisa i njegovih ljudskih potencijala te briga o lokalnoj zajednici, u kući u kojoj se sve dešava: prirodi, staništu, lokalnoj sredini ili ekosistemu. Budući biznisi trebaju koristiti iskustva COVID 19, a to znači da se razvijaju u oblastima koje su u

ovoj pandemiji preopterećene: lokalni nivo, ruralna područja, zdravstvene oblasti, komunalne usluge, briga o starijim članovima društva, rehabilitacije od pandemija u čistoj sredini, sa zdravom hranom iz okruženja. Ono što možemo zaključiti na osnovu istraživanja prikazanog u grafikonima jeste da je pandemija virusa Covid-19 u velikoj mjeri uticala na preduzetničke aktivnosti u cijelom svijetu. Ugroženost poslovanja u čitavom svijetu je bila velika a to je uticalo na otpuštanje radne snage kao i na brigu samih preduzetnika o sopstvenom zdravlju i zdravlju svoje porodice. Iskustvo koje su stekli privrednici u ovoj pandemiji može biti olakšavajuća okolnost za neke druge pandemije ili izazove koji mogu da se dese u budućnosti. Zaključak cijele priče mogao bi se sročiti u vidu preporuke za poslovne poduhvate, tj. kao biznis ideje. Naime, nesumnjiv je razvoj trgovine organskim namirnicama. Rehabilitacioni turizam će dobijati sve veću ulogu, i to naročito ukoliko je smešten u ruralne sredine koje nude svjež vazduh, zdravu hranu, netaknutu prirodu, i sve to po vjerovatno manjim cijenama. Mudro bi bilo usmjeriti preduzetničke ideje u neki od preopterećenih sektora: zdravstvo, bezbjednost i ekološki sektori. Preduzetnikova briga o čovjeku, višku smeća, jedinstvu sa prirodom su izazovi koji iziskuju obavezno rješenje. Poslovanje „od kuće“, online poslovanje i mnoge druge metode na kojima se radilo tokom pandemije mogu da budu olakšavajuća okolnost privrednicima za izbjegavanje rizika pandemija u budućem radu i poslovanju.

LITERATURA

- [1] Barković, I. (2009). Teorija poduzetništva: izazovi i perspektiva. Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- [2] Cvetković, K. i Jovović, M. (2018) *Unapređenje poslovnog procesa reinžinjerinom kao koncept doprinosa poslovnom uspehu*. Visoka poslovna škola strukovnih studija Blace, Blace
- [3] Casson, M. (2010). *Entrepreneurship Theory, Networks, History*. USA: Edward Elgar Publishing, Inc. William Pratt House Massachusetts USA
- [4] Časopis "Poslovne studije", (2021). Univerzitet za poslovne studije Banja Luka 2021.
- [5] Duvnjak, V. (2020). *Uticaj inovacija na ekonomski rast i prevazilaženje krize u preduzeću*. Sedmi naučno-stručnoi skup Tehnološke inovacije generator privrednog razvoja, Banja Luka, Bosna i Hercegovina
- [6] Prakash et al., (2015). *Physical Activity and Cognitive Vitality*. Department of Psychology, The Ohio State University, Columbus, Ohio
- [7] Paunović, B. (2017). *Preduzetništvo i upravljanje malim preduzećem*. 3. izdanje. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet.
- [8] Petković, S., i Milanović, M. (2017). *Laboratorija ideja. Od ideje do preduzetničkog poduhvata*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Ekonomski fakultet.
- [9] Petković, S., (2021). *Preduzetništvo i inovacije u diitalnoj eri*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Ekonomski fakultet.
- [10] Ricketts, J., (2008). *Reaching The Goal*. Armonk, United States: Pearson Education (US)

- [11] Scarborough, N. & Cornwall, J. (2016) *Essentials of Entrepreneurship and Small Business Management*. Harlow, Essex : Pearson Education Limited, 2016.
- [12] Šupuković, V. *Modeliranje procesa upravljanja u funkciji dugoročnog ispunjavanja ciljeva u hrvatskim poduzećima*. Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka, Bosna i Hercegovina
- [13] Efekti pandemije na poduzetnike u svijetu i BIH objavljeni u najnovijoj globalnoj studiji . Preuzeto 25. maja sa Web sajta <http://www.efsa.unsa.ba/ef/bs/efekti-pandemije-na-poduzetnike-u-svijetu-i-svijetu-i-bih-objavljeni-u-najnovijoj-globalnoj-studiji>.
- [15] Globalna studija izazova preduzetnika, otpornost i blagostanje. Preuzeto 25. maja sa Web sajta : <https://www.kcl.ac.uk>
- [16] Usluge koje pruža menadžment rizika. Preuzeto 25. maja sa Web sajta <https://www.renomia.rs/menadzment-rizika>

SUMMARY

Entrepreneurship is important to the global economy. Small and medium-sized businesses (SMEs) are estimated to represent 90% of businesses globally (99.8% in the European Union and 99.9% in the US). They provide 70% of total employment worldwide and are a major contributor to GDP (about 50% in OECD countries, 40% in emerging economies). This study can be a trigger and foundational corner stone for serious researchers to progress a more thorough analysis and assessments with a larger sample size. Sector-specific studies can also be undertaken to get a deeper insight on a case-to-case basis. As is evident from this study, although the conditions are not conducive and challenges are plenty, a proactive, planned and flexible approach is the only method to survive, profit and grow in these times.